

Tolcsvai Nagy Gábor

Erdély nagy szótára – amint velünk beszélget

■ Vajon egy térség kultúrája, nyelve, közösségének és személyiségeinek sorsa megragadható-e egy történeti szótárban? Vajon Erdély megfoghatóvá, érthetővé, megélhetővé vált-e az ezredfordulón, akkor, amikor az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* immár befejezve kézbe fogható? Vajon képes volt-e a Tár kezdeményezője, gyűjtője, legfőbb írója és szerkesztője, Szabó T. Attila véghezvinni heroikus vállalkozását, még halálán túl is? Talán akadnak a Tárnak olyan olvasói, akikben fölmerülnek e kérdések a szinte meghaladhatatlanul gazdag szintézis láttán. Az igenlő feleletek az értelmező, megértő olvasás válaszai a Tárat bárhol is felültvén, főképp akkor, ha túllépünk egy megtalált részlet, egy elemi szótári egység, vagyis egy szócikk látókörén. Mert a Tár egy-egy egysége, egy-egy szóadatulása is kinyit világokat, ám az egész itt egyértelműen más minőség. Már nem csupán nyelv vagy nyelvtörténet, már több mint filológia. E más minőség összetevőit, tényezőit érdemes föl kutatni és megnevezni.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (I–XIV., 1975–2014) tizennégy vastag kötetével, külsőleg enciklopédia jellegű fóliánsaival mutatja meg magát elsőként. A kötetek nyomdai megjelenítése lényegében állandó maradt a három évtized múltával is, a „szedés” tisztasága, egyenletessége azonban javult, nyilván elsősorban a számítógépes tördelés következtében. A sötétkék borító és gerinc a nagy klasszikus sorozatok tekintélyét és méltóságát mutatja, okkal. A kötés és a gerinc kötetenkénti csekély eltérései, az aranyszínű csíkozás megléte vagy esetenkénti hiánya ellenben a mű hányatott sorsát jelzi. E kettősség nem a készítő vagy a kiadók hanyagságából ered (éppen nem), sokkal inkább a Tár otthonának, Erdélynek, az erdélyi magyarságnak egy alig észlelhető, de beszédes jelképe. Többek között a végigküzdött tevékenységet, a minden akadály ellenére elvégzett munkát: a fölgyűjtött, elrendezett és fölmutatott, hozzáférhetővé tett, tehát a hagyománymondásba bekapcsolt történeti erdélyi életet, minden ellenerővel szemben is. Az *Erdélyi magyar*

szótörténeti tár egyfajta használatban, egy olvasatban szótár – de csak egyfajta. Tágabb látókörből tekintve egy hosszú és dús történetű térség magyar nyelvű kultúrájának, életvilágának rendkívüli gazdagságú, Szabó T. Attila és segítőitársai által élővé tett folyamatos beszéde.

A szótár, bármely szótár a könyvespolcon áll. Akkor veszi le onnan valaki, ha valamit keres benne. Külseje gyakran rongyos, foltos, főképp a közkönyvtárakban. A szótár a biztos háttér; háttér valamely ismeret megszerzéséhez vagy megerősítéséhez; az örök megbízható és mindig rendelkezésre álló szolgáltató. Tudható, hogy van, de csak akkor vesszük elő, ha külön okból szükséges. A szótár nem a kedvenc könyv, nem az esti olvasmány. A szótár kis elemekből, szócikkekből áll, ahogy magyar neve is jelzi. A szótár a szavakat veszi sorra, hosszú évszázadok óta ábécérendben megjelenítve. A szavakról valamilyen szempontból megfelelő, szakmailag ellenőrzött ismereteket ad. Például megadja ugyanazon nyelvbéli jelentésüket, helyesírásukat, rokon értelmű vagy más nyelvi megfelelőjüket, általános jelleggel vagy valamely életterület, szakma keretében.¹

Első pillantásra a szótár gyakorlati haszna a döntő, az, ahogy a mindennapi nyelvi tevékenységben kézbe kerül. Ekkor a figyelem a keresett szóra, az avval kapcsolatos ismeretre összpontosít, és ha az megvan, a szótár eligazít, az azt fellapozó már teszi is félre, megy tovább. A szótár, főképp a kétnyelvű, jó üzlet, még az elektronikus kommunikáció korszakában is, mert szükség van a szótárakra a megfelelő, érthető és pontos nyelvi tevékenység megvalósításához.

Mégis, a mindennapi szükségletre készített szótár is több ennél. A szótár egy közösség, egy nyelv- vagy beszélőközösség tudásának valamely részét jeleníti meg. Ez a rögzítés és hozzáférhetővé tevés sokrétű: adatgyűjtés, válogatás, elemző feldolgozás, szócikké formálás során alakul ki. A szótár a nyelvközösség enciklopédikus tudását térképezi föl, a nagyjából egyezményes

ismereteket, és e tudást elemenként kodifikálja, majd elrendezi. Az ábécérend a nyomtatott szövegű kultúrákban kényszer, a kétdimenziós papíron és a meghatározott nyomdai tükrön belül a kereshetőséget ez teszi a leginkább könnyűvé. Ám a szótár, minden szótár valójában jórészt láthatatlan hálózat, hiszen a szavak nem magukban állnak a világban és a beszélők tudásában. A szavak összefüggnek egymással a legkülönbözőbb szempontok szerint: azonos fogalmi körbe tartozhatnak, kisebb-nagyobb szócsaládokat alkotnak eredetük szerint, vagy eltérő voltak ellenére közös metaforára vezethetők vissza; rokon értelműek vagy ellentétesek lehetnek; egyaránt dolgokat, folyamatokat vagy minőségeket, viszonyokat fejezhetnek ki (szófajuk van); sok jelentésük lehet. A szótár a világról való ismeretek kategoriális és nyelvben leképezett rendszerét mutatja be a maga módján.² A hálózatok e hálózata – bár nincsen külön jelölve – az egy nyelvet beszélők tudását képezi le, amennyire megközelítőleg ez egyáltalán lehetséges. Egyúttal tartalmaz valamit a nyelv élő működtetéséből is, abból a dinamikából, amely a mindennapi nyelvhasz-

nalatban e tudást mindig hozzáigazítja a körülményekhez és feltételekhez.

Lehet-e szótárként kézbe venni az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*at? És: érdemes-e szótárként olvasni, és ha igen, miféle szótárként? Vagy lehet-e másképp olvasni; vajon a hálózatos jelleg összeilleszti-e a szavakra szétírt, szétbontott nyelvet? Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* e kérdések megválaszolása nyomán mutatja meg igazán saját természetét, különlegesen értékes voltát, egyetemes magyar jelentőségét.

A *Tár* első olvasatban szótörténeti mű, szótár formában. Gyűjtési hatóköre pontosan meg lett határozva: területileg Erdély, beleértve a történelmi Partiumot, időben pedig az Erdélyi Fejedelemség kialakulásától (a *Tár*ban a XVI. század közepétől) a XIX. század közepéig terjedő történeti korszakok összessége. Az az időszak, amelynek során Erdély a történetileg lehetséges önállóság különböző fokait elérte, ennek feltételeként és eredményeként is az anyanyelvi állami vagy regionális szerveződés, közigazgatás, egyházi, iskolai és mindennapi élet kimagasló színvonalát valósította meg, a protestantizmus erdélyi

Az Erdélyi Szótörténeti Tár kötetei, a tár folytonos megjelenésében meghatározó segítséget nyújtó Benkő Loránd (1921–2011) akadémikus könyvtárában.

átfogó elterjedésének részeként és eredményeként, megerősítve az anyanyelvi hitélet által is. A nyelvi gazdagság gyakorlati és esztétikai teljesítménye, a közösségi cselekvések lényegi részeként a kommunikáció, a hagyomány dinamikus, egyszerre megőrző és részben újító jellege meghatározó összetevője volt e hosszú időszak erdélyi létezésének; nem csupán a fennmaradásnak, a meglétnek, hanem a kösziklára építő, az alkotásban megmutatkozó emberi mibenlétnek az állandó megvalósításában. A *Tár* a maga módján tehát a szavak adatolása részeként ezt a bőséget is megjelenti.

A *Tár* gyűjtési, adatolási forrása legnagyobb részben az erdélyi levéltárak megmaradt anyaga, valamint több jelentős napló, emlékirat, történeti mű, peres anyag. Közép-Európában, kivált a Szűcs Jenő által középső történeti régióként azonosított, az Elbától és Lajtától keletre, az ortodox kereszténység térségéig kiterjedő világban a levéltárak a legkülönbözőbb hatalmak akaratának és háborúk pusztításainak voltak kitéve, jóval 1920 előtt is.³ E mostoha körülmények ellenére is igen gazdag szövegvilágot tudott feldolgozni, kicéduláztatni: másfél milliárd cédulán jegyzett föl adatokat Szabó T. Attila. A tizenhárom kötet összes szócikkének (80.639, a kötetek utolsó oldalán megadott számokat összegezve) beszerkesztett adata meghaladja a másfél milliót.

A *Tár* szócikkei mintha a szótár általános normáinak megfelelően szinte gépiesen követnék egymást: A betű, B betű, C betű, a Zs-ig bezárólag. A címszó után adatok sora olvasható: a szó jelentése románul, németül, magyarul, esetleg latinul, majd példák, idézetek következnek évszámokkal, a forrásadatok rövidítéseivel. Egyszóval filológiai mű, szinte csak a bennfenteseknek. Szakmák sorának pótolhatatlan, gazdag adattár a nyelvtudománytól a történettudományon át a művelődéstörténetig.

Ám épp e ponton, a címszavak kiválasztásánál és a példák megidézésénél lép ki a *Tár* a megszokott szótári rendből, és hoz létre új minőséget, szerkesztőjének, Szabó T. Attilának a talán a legdöntőbb elhatározása nyomán. A *Tár*nak e ponton a szokásostól eltérő két jellemzőjét lehet kiemelni. Egyrészt a kötetek nem csupán egyszerű és összetett szavakat adatolnak, hanem toldalékolt (képzett, jelezett, ragozott) formákat, valamint grammatikai elemeket is (például -ba, -be; -ban, -ben; -int; -képpen; -kor). Azért e szokatlanság, mert a *Tár* így az élő nyelvhasználat állandósult, gyakori elemeit is tartalmazza, amely nem jellemző a norma szerinti szótárakra. Másrészt a *Tár*ban az egyes címszavakhoz illesztve több, gyakran szép számú példát is élvezni lehet. Számtalan esetben éppen az odaillő idézetek sokaságá-

ban kellett a szerkesztéskor válogatni: az első kötetből kezdve egy jelentéshez már csak korlátozott számban közöl idézetet a mű. A példák emellett viszonylag hosszabb idézetek, a hasámban többsornyi, gyakran teljes mondatnyi szövegrészek. Ez a terjedelmi kiváltság alapjaiban választja el a *Tár* minőségét más egynyelvű, leíró vagy történeti szótáraktól, hiszen ekképp a címszó alatti szavak életre kelnek, természetes közegükben, vagyis mondatokban, legfőképp pedig szövegekben (szövegrészekben) jelennek meg az olvasó számára. Hiszen a *Tár* olvasói majdnem kivétel nélkül soha nem jártak a Szabó T. Attila által ötven éven át kutatott levéltárakban, soha nem olvasták azokat a dokumentumokat, amelyeket az alkotó szerkesztő adatgyűjtő figyelemmel tanulmányozott végig. Mégis, egy-egy idézet egy-egy jelenetet tesz élővé, bárki számára.

Szabó T. Attila szerkesztői döntésének több folyamánya is megfogalmazható, olyan következmény, amely a *Tár*at kivételes minőségű művé alakítja. A nyelvtudományi, szókészlet-tani és szótárírói eredmény a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat szerves egységének a megvalósítása. A nyelvtudomány a XX. században a rendszer bővületében élt, Ferdinand de Saussure nyomán, és nem hogy elfeledkezett a mindennapi nyelvi gyakorlatról, hanem tudatosan távol tartotta magát tőle. A tudományos rendszerezés így kissé elidegenedett a nyelvi tevékenység dinamikus, egyszerre hagyományörző és újító világától. A *Tár* az ezredfordulón immár meghatározó funkcionális nyelvészet elveit valósítja meg: a rendszert és a használatot abban az egységében kezeli, ahogy az a beszélő ember tudásában természetesen összetartozik.⁴

A szócikkben bemutatott szó természetes közege – ahogy fentebb említettett – a mondat. S a mondat (a tagmondat) fő funkciója egy elemi jelenet leképezése szemantikai és grammatikai szerkezetben: jellegzetesen két szereplő (például cselekvő alany és elszenvedő tárgy) között történik valami időben (ezt fejezi ki az ige, az állítmány). A *Tár* példái ilyen kis jeleneteket idéznek föl, első rendben a tárgyalt szó tényleges használati jellemzőit demonstrálva. Például ekképp:

„a M. Praepost Ur midón a Barátok Residentiajanak Portájához jutott volna, oda bé mene” (1776)⁵

„intik ew kegme az Ado zedeo vraitat zeretettel hogy Akiknek ... adossok wolnanak azokat Zep Zowal chendezichek, es lagychiak hogy addig warakozasba(n) legienek, az migh az penznek megh zerezesebe(n) Isten mas módot mutat” (1596)⁶

„a' Majornéhoz egy öreg tudákos Aszszony vetődvn, a' hoz le ment a Mlgs Grófné, azt mondá nékem, hogy

azon öreg szüle azt jövendölte, hogy a' Néhai Gróf Ur három esztendeig még fog élni, de tovább nem; mert meghal" (1793)⁷

A *Tár* írott dokumentumokat jelenít meg. Ezek az írások többnyire hivatalos írások (peres jegyzőkönyvek, tanúvallomások, szerződések, feljegyzések), vagy éppen levelek, magánjellegek is. Tehát az írás jellegzetességei, az eltérő mértékű retorizáltság tetten érhető. Ennek ellenére az idézett szövegrészek jelentős hányada élőnyelvi jellegű, közel lehet a korabeli valós élőbeszédhez. Bizonyítja ezt több gyakori nyelvi jellegzetesség, például a tagmondatok viszonylagos rövidsége, népnyelvi fordulatok használata. A *Tár* tehát nem sterilizálja a nyelvi adatokat, ellenkezőleg, valós közegükben tárja az olvasó elé. A *Tár* az erdélyi térség számos nyelvjárási területéről származó szöveget idéz, ebben az értelemben az erdélyi nyelvjárások három és fél évszázadának is szótára, ismét az élőnyelvi jelleget erősítve. Csakúgy, mint a helyesírás változatainak és változásainak dokumentuma. Az adatok (sajnos különlegességek, egyedinek nevezhető) jellemzője, hogy a *Tár* megjelöli eredetük földrajzi helyét is, évszámuk mellett – vagyis az egyes példák, szövegrészek megbízhatóan elhelyezhetők az erdélyi magyar nyelv- és művelődéstörténet viszonyai között, páratlan pontossággal, kapcsolódva a társadalom- és politika- vagy gazdaságtörténethez is. Mindez a stílus változatosságával együtt a megszólalás módjainak kivételes bőségét tanúsítja, a biblikustól, az emelkedettől a bizalmasig, a közönségesig, miképp e példákban:

„mű itt e' nyomorú világon, a' fájdalom kínjaitól emészte – bajolunk az élet terheivel" (1853)⁸

„De idővel csak győzedelmet vett a testi erőtelenség rajtok és sokáig gonoszul éltek" (1775)⁹

„Varga Menyhárt... Bonyhara ment vala, meg az Urajs hina vele hogj menne el, de az aszonj azt monda hogi eb menien mert hiszem oda koslatek Eniedre" (1631)¹⁰

„én hallottam az néhai Kováts Joseff Uram szájából Rádúj István az én házamból mennyen kurvanyába" (XVIII. sz. vége)¹¹

Ne féljünk kimondani: gyönyörűség ez a gazdagság. A *Tár* e teljes körű nyelvi változatosságban egyrészt elkülönül a történeti Magyarországnak, mint a Kárpát-medencei magyar nyelvterület más térségeinek nyelvjárási, táji változataitól, egyúttal azonban éppen a magyar nyelven belüli változatosság hasonló szerkezetével egyseget is alkot azokkal.

Ahogy látható, a *Tárban* mint szótárban a szétदारabolt tudás nem pusztán a szavak félmondatos vagy szinonim értelmezésében kapja meghatározását (norma szerint így is), hanem szövegkörnyezetében. A szétदारabolás-

nak, a tudás szétírásának van alapja, és miközben ez látszólag eltünteti a kapcsolatokat, az átfedéseket, addig a kontextusok összekapcsolják a szétválasztott értelmeket. Hiszen a *Tár* olvasója azt tapasztalja, hogy mindig valakik, egykoron élt valós emberek szólalnak meg tényleges élethelyzetekben, és okkal, értelemmel mondanak valami szükségeset. Amit mondanak, az saját életviláguk, tevékenységük része, és természetesen egyúttal társaiké is. Így kezd kibontakozni Erdélynek, e térségnek a történelme, a mindennapi élete, a küzdelmek, kudarcok, tragédiák, örömök sora. Ahogy Szilágyi N. Sándor, az első kötetek Kriterion kiadói szerkesztője az utolsó kötet megjelenésének bemutatóján mondta: „az ember olvasza ezeket a kicsi életdarabokat, és ez egyszer csak elkezd szélesedni – egyszerűen belakja az ember Erdélyt térben és időben. Valahogy úgy mozog ott, hogy személyes ismerősei lesznek a XVI. századi kolozsváriak, tudja, hogy éltek azok az emberek, az élet a maga teljességében ott van”.¹² Egyéniségek, szokások, morál, emberi viszonyok, értékek, események, emberi cselekedetek, nagyság és gyarlóság körvonalazódik a szócikkekben, azok részleteiben, az idézett példákban, ismét az emelkedett stílustól a pajzán példabeszédig. S ezek bizony nem függetlenek egymástól, mert ugyanazon nép fiainak jutnak ki részül, miképp az alábbi három példában:

„Constal az bizonsagokbol hogj Sardy Janosne diuersis temporib(us) et locis az vra feleol hirdette az gialazatot, melireol semmi egienes tanw ninch(en) es fundáltatnak az bizonságok chiak az azzony es leanka bezedere. Azért teczik az teorwennek miwelhogj az bizonsagok ige(n) homaliosok Sardi János harmad magawal . . . tiztichia magát hogj eo artatla(n) attol az gialazattal hane(m) az felesége fabricalta es indította ellene" (1597)¹³

„Hallattam a tavaj Nyáran, s láttam a Fodor Petemé Leányát Sírva borzos hajjal, fővel a piatzan futni, a fersingit hoszan maga után el nyúlva vontzolván, azt kiabálta jaj meg öl Székelly Farkasné" (1831)¹⁴

„előttem Groff Teleki Lajosné ő Nsága egy mostani Meliton nevü kotsissa beszélette, hogj az Exp(onen)s Ur utrizált Felesége Ferentzi Máriánál ugy esik a dolog mint a Malomba(n), hogj aki előbb megyen, az tólt fel a garatba" (1837)¹⁵

Egyetlen szócikkben is rengeteg életbeli jelenet, esemény vagy eseménytöredék kerül egybe, látszólag szerzetlenül, mégis az imént részletezett szókészletteni, szemantikai és életvilágbeli összefüggések tényezőiként. Itt nem csupán az egybetartozó nyelvi adatok alkotnak rendszert, hanem az erdélyi élet egyetemes és térségi életvilágának részletei rajzolódnak ki, mintegy hálózo-

san. Az *e'ez'* mutatószó cikkének egy rövid részlete például így fest:

„1581: Azerth kerem keg(d)eth, hogy az naponkint való geöleöltség neh aradgio(n), Kegd haggia meg az nemetyeknek, è kws marczonasagh zolgalathon ne vezekedgienek [Noszoly SzD; BesztLt Joannes Chyeffey provisor Albensis lev.]. 1585: Magyar András vallia ... Takach Keleme(n) az eo hazoktol vala tizenhatod haz mezzesegre ... Angalit Veimen Mihalne vallia ... tizenhatodik haz vala e dologh a' Keleme(n) hazatol [Kv; T]k IV/1. 474]. 1589: Az harangozo legyenek hogy e napokban ot segitet attunk ital penszt f. - d. 16 [Kv; Szám. 4/IX. 15]. 1630: Czegei Vass János apia az felesige Erdelj Kata Aszonj edes ania Gerendi Martha Aszonj utan birta e rész iosagokatt leanj agra ugi mint leanj negedet [Szentegyed SzD; Wass. Nic. Ratonj (65) ns vall.]. 1639: Az többi között ezt tudom mondani, hogy e télben az én fiam, Gyurkó igen fertelmes rútul megszidogatta vala ezt az Kállainét [Mv; MvLt 291. 188a-191a átírásban!]. 1653: Volt e vár-megvétel ugy mint 12-ik octobris 1596-n [ETA I, 48 NSz]. 1653/1655: akarok Ozdi Uramat è dologh felöl megh találni, de honn nem lévèn el mulék.”¹⁶

A *Tár* készítésének körülményei, Szabó T. Attila páratlan elszántsága, kitartása, és a fokozatosan köréje gyűlő munkatársak, erdélyi, romániai, majd magyarországi segítőinek tevékenysége, a tizennégy kötet elkészülte és megjelenése, önmagában is jelképezi a *Tárban* foglaltak erdélyi történetiségét, így az voltaképpen a mai magyar Erdély-fogalom egyik szimbólumaként értelmezhető. Az alig szűnő nagy nehézségek, amelyek az óriási írott anyag feldolgozásából egyedül is következtek, meg lettek szaporítva az erdélyi, romániai magyarságot 1920, de kivált 1945 után sújtó román nacionalista és kommunista elnyomás nem szűnő intézkedéseivel.¹⁷ 1990 után a *Tár* készítésének körülményei is javultak, de inkább csak az akadályok csökkentek.

Szabó T. Attila egymaga kezdett neki a *Tár* elkészítésének, először a levéltári írott források feldolgozásának. Egyetlen személy, egy bölcsész filológus, negyedik száz év írásos dokumentumait mintegy ötven év alatt végigolvasta, az ezekben föllelhető szóanyagot szövegkörnyezetével együtt, pontos adatolással kiírta cédulákra. Ez a „manufakturális módszer”, a „gyalogos indulás”¹⁸ nem csupán az egyéni elszántsát és elkötelezettséget példázta. Hanem a többszörös szorításban élő kisebbségi személység hivatásával összeegyeztetett kitörési lehetőségének a fölismerését és megvalósítását. E könnyűnek tűnő megállapítás Szabó T. Attilának kisebbségi létében, súlyosan elnyomott személyes életében is megtalált

végző szabadságát fedi, egy teljes életmű küzdelmeivel. A környezete, a nagyszerű család, a kollégák, az áldozatos munkatársak mind ugyanezt példázzák: a megrendüléseken és kudarcon, az elnyomáson is túljutó emberi teljesítményt, az újrakezdés, a folytatás és a bevégezés evangéliumi győzelmét. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* egyéniből családi, baráti, munkatársi, szakmai és értékközösségi, nemzeti szellemi vállalkozás lett, mind az erdélyi magyar közösség, mind az egyetemes magyarság keretében. Olyan sok évtizeden át létrehozott mű, amely élővé teszi a múltat, megvalósítja a hagyománymondást¹⁹ a szó legteljesebb értelmében. Az elfeledett, a levéltárakban elfekvő iratokból egy látókörön belül élő emberi világot alkotott, pontosabban újraalkotta azt, a sokak által elpusztultnak vélt vagy annak kívánt erdélyi magyar életvilág évszázadait feltámasztotta, és odahelyezte mindannyiunk elé. Nem passzív látásra, hanem megélhető, nyelvi és nemzeti közösséget erősítő cselekvő befogadásra, vele élésre.

Ne legyünk restek szembenézni mindennek a súlyosságával, a tétjével. Mert azt is látni kell, hogy a *Tár* a múltat mutatja be a jelenben, a gazdag, de úgy már nem létező múltat. Ezt a múltat az újra befogadásban, a megélésben már az ezredforduló utáni, Trianontól száz évvel követő közegben tehetjük magunkévá. Ez az egyik legjelentősebb feszültségviszonyt keltő tényező a *Tár* létezésében: a gazdag saját múlt, amely abban a régi összetettségben, abban az életlehetőségben már nem adatik meg. A *Tár*-nak éppen ez az egyik legkiemelkedőbb teljesítménye: sejteti vagy tudatja, hogy mintha elveszett volna valami, de a kortárs közegben autentikusan mégis folytatható, a veszteségek tragikumát legalább árnyalja, vagy talán fölülmúlja a megmaradtak jelen idejű ereje és a jövőbeli reményre mutatása. A hagyomány fenntartásának, cselekvő mondásának van értelme, ez a *Tár* megtartó és – történeti beállítottságának látszólag ellentmondó – jövőbe mutató jegyében mutatkozik meg. A hagyománymondás itt Erdély sok évszázados kettős státusában történik: Erdély az államjogi hányattatásokon túl kulturálisan, szokásokban és közösségében is egyszerre különült el a magyarországi résztől, és tartozott hozzá szorosán, elválaszthatatlanul. Az autonómia és függés e kettősségét a negyvennyolcas Unio a történelemben visszafelé és előre is jelképezi.

A könyvespolcra rápillantva önkéntelenül nyugtázni lehet immár, hogy a sorozat teljes, a ZS betűvel fejeződik be a monumentális mű. Ám éppen e teljesség adja az egyik legfontosabb üzenetet: az elkezdett munkát be kell, és be is lehet fejezni. Oly sok torzóban maradt ma-

gyar szellemi (nem utolsósorban nyelvtudományi, szótári) munka után a *Tár* teljes, jóllehet igazán mostoha körülmények között készült.

A kiinduló kérdésekre jó válaszokat tudunk adni. Erdély kultúrája, nyelve, közösségének és személyiségeinek sorsa megragadhatóvá lett az *Erdélyi magyar szótörténeti tárban*. A szócikkekbe szétírt nyelvi és világról való tudás újra összeáll, önmagát hálózatokban elrendezi önalkotó (autopoietikus) módon,²⁰ de nem eredeti beszélőtől függetlenül, az ezredforduló utáni befogadást lehetővé téve. A *Tár* készítője, Szabó T. Attila bevégezte példátlan művét, úgy, hogy a tizennégy kötetből csak négy jelent meg az életében. A vállalkozás azonban személye és a mű természete révén is olyan kisugárzó erővel bírt, amely idősebb és fiatalabb munkatársakat egyaránt magához vonzott. Ez az elkötelezettség, ez a szakmai és morális tartás, jelképesen Erdély tartása jelenik meg a *Tár* minden részletében.

Ezt a szótárt nem csupán egy adatért érdemes levenni a polcról. Ezt a szótárt olvasni lehet, és olvasni kell. Egy Kárpát-medencei magyar régió sok évszázadnyi nemzedéke beszélget velünk, együvé tartozó utódaival.

JEGYZETEK

- Lásd részleteiben: *Wörterbücher / Dictionaries. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Vol. 1.* Hrsg. HAUSMANN, Franz Josef, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1982
- Lexikologie: Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. Lexicology: An international handbook on the nature and structure of words and vocabularies. HSK 21. Vol. 1.* Eds. CRUSE, Alan D. – HANDSNURSCHE, Franz – JOB, Michael – LUTZEIER, Peter Rolf, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2002; GEERAERTS, Dirk: *Words and Other Wonders.* Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 2006
- Vö. például JAKAB Elek: *Volt-e Magyar- és Erdélyországnak hajdan országos levéltára?* = Uő: *A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltár-ügyre.* Bp., MTA, 1877, 60–67.
- Vö. GIVÓN, Talmy: *Syntax. An introduction. Volume I.* Revised edition. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 2001; LADÁNYI Mária – TOLCSVAI NAGY Gábor: *Funkcionális nyelvészet = Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII.* Szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor – LADÁNYI Mária, Bp., Akadémiai, 2008, 17–58.
- V. k.: 1112, *jut*; a *Tár*ból származó minden részletet eredeti helyesírással idézünk.
- II. k.: 76, *csendesít*
- V. k.: 1078, *jövendöl*
- II. k.: 514, *e'ez'*
- IX. k.: 5, *megy*
- IX. k.: 6, *megy*
- IX. k.: 6, *megy*
- <http://anyanyelvapolo.hu/bemutattak-az-erdelyi-magyar-szotortenetit-tar-befejezo-kotetet/>
- III. k.: 614, *fabrikál*
- V. k.: 875, *jaj*
- IX. k.: 9, *megy*
- II. k.: 514, *e'ez'*
- A *Tár* történetének összefoglalását lásd PÉNTEK János: *Szabó T. Attila (1906–1987). A régi és a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesület összekötő életmű. = Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei.* Szerk. KOVÁCS KISS Gyöngy, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2009, 463–492.; NAGY Jenő: *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján = Magyar Nyelvjárások*, 1995, 39–48.; FAZAKAS Emese: *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár mint rendhagyó történeti lexikográfiai munka = Múlt és jövő vonzásában. Lexikográfiai Füzetek 3.* Szerk. MAGAY Tamás, Bp., Akadémiai, 2007, 23–36.; T. SZABÓ Csilla: *Elkészült az új magyar nyelvtörténeti szótár = Erdélyi Múzeum*, 2014, 2. sz., 114–119.; SZABÓ T. (E.) Attila: *Szabott időkben – Gondolatok az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kapcsán = Krónika online*. 2016. február 14. <https://kronika.ro/szempon/szabott-idokben-a-gondolatok-az-erdelyi-magyar-szotortenetit-tar-kapcsan>
- LŐRINCZI Réka: *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár sajtófogadtatása és tudományos felhasználása = Erdélyi Múzeum*, 2001, 1–2. sz., 103.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat.* Ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 1984
- Vö. LUHMANN, Niklas: *Die Gesellschaft der Gesellschaft.* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1998, 65–68.; Uő: *Bevezetés a rendszerelméletbe.* Ford. BURUNCZEL Balázs, Bp., Gondolat, 2006, 96–111.